

Nikola Andrić

**Iz ratničke književnosti
hrvatske**

Iz starog Vukovara

Sadržaj

Iz ratničke književnosti hrvatske	3
Iz starog Vukovara	12
Rječnik	15

Iz ratničke književnosti hrvatske

(Literarna slika XVIII. vijeka)

Koliko su naši sinovi tečajem vijekova svojom krvlju natopili stranu zemlju, o tome hladnom službenošću spominju valjda samo anali cesarske vojske. Rađalo se i odgajalo tek za handžar i za britku palu. Čete su odlazile na talijanska, francuska, pruska i španjolska bojišta na zapovijed, a vraćale se kljaste i bogaljaste po milosti božjoj, da pričaju budućim četama o krasotama krvavih razboja i da ih odgajaju — kako su i same bile odgojene. Napoleon je također poveo sa sobom ono, što je bilo biranije, da se bori na ruskim poljanama za francusku slavu! I od svega toga nije nam ništa ostalo za novo doba osim potomaka nespremnih za tihi rad, na koji ih nitko ne će i ne može da priuči. Jači i žilaviji strani elemenat otima potomcima "vojničkih" predaka jedan komad livade za drugim, dok ne postane sâm nàd svime autohtoni gospodar. I t a k o s e n e s t a j e t i h o i neč u j n o bez topova i bez ratne buke.

Iz cijele naše slavne vojničke prošlosti nije nam mnogo ni za književnost ostalo. Pa ipak! Dolazim do uvjerenja, da su austrijski bojevi u drugoj polovici XVIII. vijeka sami sobom dali direktan impuls stvaranju hrvatske svjetske¹ književnosti u Slavoniji.

Prije sedmogodišnjega rata (od 1756.—1763.) ne nalazimo u slavonskom odjelu gotovo nijedne knjige svjetskoga sadržaja. Prije god. 1760. imali smo za slavonski ikavski puk štampane same "Istine katoličanske", "Putove nebeske", "Zrcala istine" i "Živote" razno-kih božjih ugodnika. Sámo pak sužanjstvo slavonskog časnika u drezdanskim kazamatama donijelo nam je još za trajanja toga rata najznatniju stihovanu slavonsku knjigu didaktičkog svjetskog sadržaja — Reljkovićeve "Satira" — koje je i štampano u Drezdenu. Napisao ga je dični krajišnik proučavajući od dugog vremena strane kulturne prilike i tuđe knjige, da po njima izbije moralnu korist za analogne prilike svoje uže domovine. Godinu dana prije štampano je franjevac Blaž Tadijanović, vojnički duhovnik brodske regemente u istom ratu, svoju knjižicu "Svašta pomalo" u M a g d e b u r g u . A u toj knjižici krije se prvi priručnik i neka gramatika njemačkoga jezika, napisana hrvatski za ikavske Slavonce. Sedam godina kasnije izdao je i Reljković već svoju "Gramatiku", iza koje je onda slijedila i njegova "Ovčarnica" i "Postanak naravne pravice" i "Sabranje pametnih riči" i Ezopove "Fabule" i sve ostalo.

I tako se otpočelo raditi.

¹ svjetske – svjetovne (op. ur.)

Da nije bilo Reljkovićeve knjige, ne bi bilo ni Došenove ni Blagojevićeve ni Ivanošićeve ni Stojanovićeve ni Krmpotićeve ni Bošnjakovićeve, a ni knjigâ drugih pisaca, koji su se istakli baš u stvaranju svjetske književnosti slavonske. I pjesma o Ivanu Salkoviću i o vitezu Peharniku i o zauzeću turske Gradiške i o smrti Laudonovoj, sve je to izbilo iz prilika našeg r a t n i č k o g života. A boljih pjesničkih djela svjetskog sadržaja u to doba iz ovoga kruga uopće i nemamo.

Za čudo je, da nam nije barem sporadički zapisan po koji govor, kojim su zapovjednici hrvatskih četa sokolili svoje ljude prije nego što su ih puštali pred ždrijela topovska. Osim onih dvaju govora, o kojima sam pisao u "Viencu" godišta 1897., a koje su držali vojni kapelani vinkovačke i brodske regemente, potičući svoje ljude protiv vojnika Fridrika pruskoga, nije mi poznato nijedno djelo ove vrste.

Ali zato imam da na prvom mjestu istaknem jednu knjigu, koja do danas nije nikako isticana, a po mom shvatanju ima osim historijske važnosti još i osobito značenje kao jedno od prvih djela sredinom XVIII. stoljeća, koje — dvadeset godina p r i j e Kanižlićeve "Rožalije"! — prokazuje neki dodir dalmatinskog književnog saobraćaja sa slavonskim. Mislim na rijetku knjigu Don Ivana Z a n i č i ć a , natpisa dubrovačkog, koji je god. 1760. izdao u Mlecima "Kratkopic poglavitih događaja sadašnje vojske među Marijom Terezijom, kraljicom od Mađarske, i Fridrikom IV., kraljem od Brandiburske". Ovo je djelo bilo dvije godine kasnije preštampano s l a v o n s k i m p r a v o p i s o m u Pešti i prikazano Martinu Spoljaroviću Novskom, stotniku jedne gradiške satnije. I prema tome se pokazuje ova knjiga kao kuriozni splet dalmatinskog duševnog rada sa slavonskim. Nije to prosto preštampavanje i prerađivanje starije knjige, kakvih imamo nekoliko u svojoj literarnoj prošlosti (kao najkarakterističnija predstavica ove vrste svakako je Brlićeva "Krstovka"), nego je to djelo dubrovačkog književnika, koji je sredinom XVIII. vijeka napisao knjigu isprepletenu slavonskim — ne samo spoljašnjim, nego i unutrašnjim — značajkama, lokalnim aluzijama i proslavljanjem specijalnog slavonskog herojstva i ličnosti.

U predgovoru, kojim Zaničić otvara svoju knjigu, jasno je istaknuta namjera djelu. Pisac je od početka trećeg šleskog rata vrlo često dolazio u priliku da sluša raznolike istinite i neistinite pripovijesti o tečaju vojne. Svi bi, veli, htjeli da znadu, što se u vojni događa; što se dobiva, a što li se gubi. Budući pak da je u to doba med "Ilircima" bilo malo književnih ljudi, da proštiju istinite događaje ovoga rata, razasute po raznolikim stranima knjigama, to su širili kojekakove bajke, što su ih od drugih slušali. Pa, ako je igdje imalo mjesta ono ilirsko "zaričje", koje "od oraha čini vola", to je zaista imalo u vrijeme ovoga rata. Besposleni ljudi ne imajući, o čemu bi se drugom zabavljali, ne samo da su laž laži nadometali, nego su tuđe laži i u knjige zapisivali, te ih slali od grada do grada i tako varajući priproste ljude, tajali istinu, a potvrđivali laž. Zaničić da stane tom zločestom običaju na put, sjede te na molbu mnogih svojih prijatelja uze da popiše sve znatnije ratne događaje "baš onako, kako se dogodiše". Kako sâm veli, bila mu je namjera: "ispisanje gradovah, gdi bojevi bijau i glasovitih vitezovah, koliko roda alamanskog, francuskog, talijanskog i mađarskog, toliko i roda s l a v o n s k o g a i h r v a t s k o g a ; broj također izgubljenih, koliko je moguće bilo, istinitiji, da ko rekavši jednim pogledom malenu ovu knjižicu prigledati — i svekolike stvari moreš razumiti."

Velika narodna misao, koja je Zaničića pokretala u ovom poslu, bila je: " l j u b a v k r a j i n a h naroda slovinskoga, da poznavši iz ove knjižice kakve i kolike srčane viteze imadeš, više ih odsele poštovati počmeš i po tome srca drugih na srčanije u napridak vojevanje probudiš..."

Bojeći se pak Zaničić, da mu tkogod ne bi prigovorio — kako se zaista nekoliko godina kasnije prigovaralo Reljkoviću — da se je miješao u poslove, koji nijesu njegovi, zakrivao se je za krasne Ovidijeve stihove:

Si vox est, canta; si mollia brachia, salta:
Et, quacumque potes arte placere, place.²

Držao je, da je dorastao ovome poslu, pa ga se je pothvatio.

Knjiga mu broji 350 stranâ, a razdijeljena je na deset poglavlja. Iza svakoga odlomka dodana je po jedna pjesma, koja je u stihovima ponavljala ono, što je u prozi pred njom bilo napisano. To je pisac učinio poradi toga, što je poznavao ćud svojih zemljaka; jedni su voljeli stihove, a drugi prozu, pa da udovolji jednima i drugima.

Knjigu je prikazao, kako već rekosmo, Martinu Spoljaroviću kao jednom od najhrabrijih časnika gradiške krajine, koji se je bio proslavio već i na poljanama talijanskim, a za šleske vojne primio je od carice Marije Terezije plemstvo. Isti je Spoljarović i intelektualni začetnik Zaničićeve knjige, jer je on zaželio, da dubrovački natpop sabere znatnije događaje posljednjega rata i da ih izda — uz Spoljarovićevu materijalnu pripomoć — za razgovor "iliričkoga puka". Opisavši pravi razlog sedmogodišnjega rata ide pisac od grada do grada, od boja do boja, te vrlo živahnim stilom opisuje sve, što je držao da je vrijedno opisivanja. Kod svakog krajiškog junaka, koji se je istakao osobitim herojstvom, pisac zastaje, te s poštovanjem pripovijeda zamašaj njegova držanja.

Pjesme su složene u kiticama od četiri deseteračka stiha, koje se slikuju a, a, b, b. Na pojedinim mjestima umije pisac da se uzvije do lagodnih i toplih osjećaja, koji po gdjekad izviru iz intimnih ličnih poznanstva pjesnikovih sa slavonskim bojnicima. Tako, opisujući podsjedanje Olomuca od 5. lipnja 1758., pri kojemu je pao vukovarski plemić Jozo Jančević, jadikuje Zaničić:

O moj Jozo! Kadno skupa bismo,
Knjig' učismo, rujno vince pismo,
Niesam li te liepo opominjo,
Što je vojska više put spominjo?

Ali Jozo ne htjede poslušati, te ovako "usahnu cvitak u mladosti, poštovane ne vidje starosti"; ražalio je slatku majčicu i nije nikad više vidio svoju dobru "dičicu".

Od osobitoga su interesa Zaničićevi komentari i objašnjivanja, kojima su mu načičkane niže polovice nekih stranica. Mjesto stranih naziva: grof, general, kolonel, oberlieutenant, princ, predlaže pisac — nešto po Dellabellinu rječniku — hrvatske nazive: knez, prvovlastnik, tisućnik, pridstotnik, vlastelin itd. Da ime "grof" nije dobro, dokazuje Zaničić čak po knjigama — Nikole Nalješkovića. Iz svega se razbira savjesnost i neki reformatorski puritizam spisateljev. Tako Zaničić ne upotrebljava imena "Nimac" i "Nimačka", nego svagdje dosljedno "Alaman" i "Alamanska", a u komentaru moli čitaoce, da mu se ne podsmijevaju. Ta ne čudi se, veli, dragi čitaoče, da ja Nimce tako nazivljem; nazivali su ih tako i moji i tvoji didi i pradidi u stara vremena, dok ih još nisu ni vidili, a potli, kako

² Ako imaš glas, pjevaj, ako su ti udovi meki, pleši; i kojom god vještinom umiješ zadovoljiti, zadovolji. (Ovidije, *Ars Amatoria* I, 595-596) (op. ur.)

su u iliričke zemlje stupili (ovo je m o j a misao, a poštovat ću tvoju, ako čujem b o - lju), budući da niti su Iliričani mogli razumjeti Alamane zaradi nigda nečuvenog jezika, niti su Alamani znali, kad bi bili upitani, Iliričanom odgovoriti. Zato Iliričani nazvaše Alamane "Nimci", kao rekavši "Nimi ljudi", koji bi sve mučati morali i zaradi toga niti što upitati niti odgovoriti u iliričkom jeziku znali. I ta rič "Nimac" tija do današnjega dneva kod naših ljudi jest ostala, premda se mlogi naode priprostiti ljudi, a n a j v i š e m a - t e r e , koje vlastite svoje sinove "Alamane" nazivaju. Ostala je dakle kod Slovinacah također i rič "Alaman", al mnogi ne znadu, što ćć reći, a znači isto što "als Männer", to jest, da su svi ljudi ovoga plemena kakono mužaci muškog i junačkog srca... I ovu etimologiju tumači Zaničić latinskim stihovima:

Primi concordēs Alemanni, belligeresque
Sunt appellati s i c u t ad arma v i r i .³

Knjigu je Zaničić završio junačkim ulaskom Spoljarovićevim u Tropavu mjeseca studenoga god. 1759. — Opjevao je dakle i opisao samo prva četiri ljeta sedmogodišnjega vojevanja. Ostali dio mislio je opisati, kad razabere, da je prvi dio "bio po ćudi" hrvatskim čitaocima. U ostalom, čini se, da drugi dio uopće nije nikada izlazio, a bio bi jamačno i taj zanimiv kao i ovaj prvi, te bi se u njemu bez sumnje nalazilo i junakovanje Matije Antuna Reljkovića kao i njegovo zarobljenje.

Dva decenija iza Zaničićeve knjige štampana je anonimno u Osijeku (god. 1781.) knjižica od 55 stranâ pod natpisom "Pisma od Ivana S a l k o v i ć a , silnoga viteza i junaka". Pored Kačićevih pjesama, ovo je jedan od najopsežnijih naših umjetnonacionalnih spjevova XVIII. vijeka, ali umjetničke vrijednosti nema gotovo nikakve. Da se je anonimni pjevač ugledao u radove starca Milovana, to se razbira iz direktnih aluzija na dalmatinskog pjesnika. Ali inače ništa. Sama je pjesma razdijeljena u tri odlomka; u prvom se opisuje junačko držanje gradiškoga kapetana Salkovića u boju oko Freihermersdorfa kraj Tropave dne 20. augusta 1778.; u drugom se pjevaju slavna djela Salkovićevih pređa, naseb oca njegova Mijata, koji se je nagonio po razbojima s turskim četama u sjevernoj Bosni; a u trećem — najpunijem i najzanimivijem — o ostalim uglednim junacima hrvatskih pukovnija. U ovom trećem odlomku tehnički je lijepo zaokruženo barem to, što svaki od spominjanih junaka šalje junačko svoje pozdravlje glavnom junaku knjige, Ivanu. Tu se pjeva o Karlovčaninu Vidu Gvozdanoviću, o Banjalučaninu majoru Miloradoviću koji je za samog ovog rata "potrošio osam stotin' pruskih glava", a iz svoje puške ubio nekog krakovskog generala, te se ta njegova puška — s osobitim zapisom — čuvala duže vremena u vinkovačkoj regementi:

"Idi gledaj u Vinkovce štuca —
Slovo kaže, kim na njega puca..."

Stihovi su anonimnog pjesnika tvrdi i ukočeni, bez ikakve elastičnosti, zbijeni i teško razumljivi. Očito, da je pisac postao pjesnikom — od nevolje, a posljednje dvije stranice jasno prokazuju, da je bio gramatičar.

³ Prvi složno Alemanni, ratoborni, oružju su pozvani muževi.

Med ostalim junacima opisuju se lički vitezi Rukavina i Orešković, Koprčan Ilija i "obristlajtnant" Peharnik, kojemu je u slavu Antun Ivanošić spjevao (god. 1788.) značajnu pjesmu, o kojoj ćemo za čas više govoriti. Zanimao nas je odlomak o "starцу Šljivariću", za kojega saznajemo iz ove pjesme, da je bio "malen kipom, ali velik djelom" kao što je bio i Koprčan Ilija, pa po tom intimnom opisivanju — kao još po mnogim drugim značajnim momentima — dolazimo do zaključka, da je anonimni pisac knjige m o r a o većinu opisanih junaka lično poznavati, te da je mnogima u autopsiji⁴ pratio junačka djela na saskim poljanama. Kako već rekosmo, po dodatku u knjizi očito izbija, da je pisac bio gramatičar. Osim toga, nesumljivo je bio redovnik. Bošnjaković ne će biti, a isto tako ni Stojanović, jer se karakter njihovih radova nikako ne podudara s karakterom stihotvorstva ovog anonimnog pisca. I tako se u nama rađa misao, da je možda djelo poteklo od Tadijanovića, koji je lijepo pratio ovu vojnu i kao "sužanjah carskih duhovni službenik" izdao na porabu svojih zatočenih zemljaka onu priručnu jezičnu knjižicu u Magdeburgu. Od njega, na žalost, nemamo nikakvih stihova, da bismo po njihovoj spoljašnosti i unutrašnjosti pouzdano mogli odrediti Salkovićevo slavitelja. Tadijanović je kasnije bio (od g. 1777.—1779.) starješina franjevačkog reda, pa se je kao ex-provincijal možda u dokolici dao na pjesničko proslavljanje svojih vojničkih poznanika.

Jedan od junakâ ove pjesme o Salkoviću doživio je čast, da ga je opjevao možda najbolji slavonski pjesnik XVIII. vijeka. Taj je junak bio barun Danijel Peharnik, komu je Antun Ivanošić u slavu izdao djelo pod natpisom: "Pjesma od junačtva viteza Peharnika, regementa ogulinskoga oberstara, koju Ogulinac pjeva nuz tamburu, kako on i regement njegov tri turske čete, koji biu s jurišem navalile na Drežnika grada, posiče i u biegnatira, četvrtoga dana maloga travnja g. 1788."

Ovaj je Peharnik potjecao od stare ukrajinske porodice Hotkovića, ali je sâm bio rođen u Hrvatskoj, te se je asimilirao našem rodu. Rodio se je g. 1745., a umro je u 49. godini već kao general. Radi svoga velikoga junaštva dobio je red Marije Terezije i barunstvo. U trideset i osmoj godini bio je pukovnik ličke regemente; kasnije je dobio zapovjedništvo nad Ogulincima, te je ovu junačku pukovnicu vodio u boju protiv Turaka. Imao je da prisili na predaju grad Drežnik. Dne 9. veljače 1788. poslao je svoga mladoga sina s jednim trubljačem kao parlamentara turskom komandantu. Ali Turci obojicu ubiše iz pušaka, čim su se približili gradu. Sad Peharnik stane sipati vatru na grad, te ga iza dvodnevnog bombardiranja osvoji, uhvativši velik broj živih Turaka.

Ivanošić je o Peharniku i o osvajanju grada Drežnika napisao pjesmu u narodnom stilu, koja je sa nekoliko pogledâ vrlo važna i znamenita. Prvo poradi toga, jer je to jedna od najljepših ikavsko-štokavskih pjesama, što ju je iza Kačića ikoji hrvatski i srpski pisac XVIII. stoljeća napisao. Drugo: spjevao ju je svećenik zagrebačke biskupije — dakle pisac najvećim dijelom neštokavskog kraja — u čistoj ikavskoj štokavštini. Kao književni kuriozum treba da se istakne još i to, da ovo štokavsko djelo nije štampano slavonskim pravopisom nego kajkavskim, i da je komentar štokavskih stihova — kajkavski! Dakle: jedan od najznačajnijih pojava. Godinu dana iza narodenja Vukova, a pô stoljeća prije ilirskog pokreta!

Radi karakteristike cijele pjesme — od osam stranica citiram samo početak:

Doletiše dva vrana gavrana,
Priko gore, iz Travnika grada,

⁴ autopsija (grč.) – gledanje, promatranje vlastitim očima (pored drugog značenja)

U Ostrožac k begu na kapiju,⁵
Gdjeno Turci ladno šerbe piju.
Krvava im do ramena krila,
Zar leteća ranila ih sila?
Krvava im iz kljunova pina
Nuz noge se cidi od ljutinâ.
Na njima se turska čalma krije
I alvatne⁶ raspinju dimije.
Gledale ih ostrožačke vile,
Pa su Turkom tiho besedile:
Nisu, Turci, to vrani gavrani,
Već pašini hati izabrani.
Odjázite⁷ vrata od kapije!
To su, turci, pašine delije...

A, kad je kapetan Mamula potrčao za begom Ibrahimom Beširevićem, (koga pjesnik jamačno promišljeno nazivlje Beširevićem), da s njim podijeli junački mejdan, stavlja mu pjesnik u usta ove riječi:

Stani, ne biž', hodider ovamo,
Da se mrva mi dva ogledamo
Da vidimo, tko je od kog jačji,
Da mirimo, čiji je vrat kraćji!
I tako ti Turci jaspru daju
Ak' odsiečeš Mamulinu glavu;
Silnu jaspru hiljadu dukata.
Ej, vrati se, skini glavu s vrata!
Što će reći bule i kadune,
Kad Ibrahim u Ostrožac grune,
Brez poštenja i junačke slave,
I brez čalme, gologlave glave?

Ali Ibrahim "s tim bolje izmiče, s čim Mamula za njim većma više". I, kad je već odmakao, stadoše mu se lički junaci podsmijevati:

Da si doma s bulom eglendiso⁸
Jali s Turci na divane išo,
Bogme bi ti bolje bilo, lbro;

⁵ Komentar tumači ovu riječ ovako: "Velika gospodska vrata, kroz koja kola prehađaju imajuća vu sredini ili na kraju mala vrata".

⁶ "Postrane široke"

⁷ "Širom odprete"

⁸ "Noruval se"

Ne bi bižeć joktur izvezio,⁹
Nit od straha jarca okozio.

Dakle krasan primjer umjetne narodne pjesme, prelivene ubavim humorom i prekadenom literarnošću, kakvom u to doba jedva da bi mogao prelići svoje spise ikoji hrvatski i srpski umjetni pjesnik onoga vremena. Sama ova pjesma dostajala bi, da se I v a n o - š i ć e v o ime ovije sjajnim vijencem literatstva, kakvim do sada nije bilo ovijano. Ali je on spjevao iste godine još vanrednu pjesan ("Svemogući neba i zemlje stvoritelj"), koja zaslužuje osobitu studiju, a godinu dana kasnije (1789.) izdao je u istoj zagrebačkoj štampariji kod Josipa Kotschea — i opet jednu "Pismu" uzetu iz r a t n i č kih doživljaja hrvatskog ratovanja. Potpuni natpis djela glasi: "Pisma, koju piva Slavonac uz tamburu, a Ličanin odpiva od uzetja t u r s k e G r a d i š k e iliti Berbira grada, koju osvoji glasoviti posveg svita kraljevinah vitez general feld-marschal više nego sedamdesetliti starac Gedeon L a u d o n pod neobladanim rimskim carom i mađarskim kraljem Josifom II., cile vojske prvi vojvoda, zapovidnik i upravitelj, godine 1789. dana 29. srpnja."

Svršetak pjesme o Peharniku podudara se gotovo riječ po riječ s početkom pjesme o uzeću turske Gradiške. Kao što u prvoj pjesmi pisac dodaje bilješku: "Dok Ogulinac (t. j. tobožnji pjevač narodne pjesme) tamburu slaže, turske nikoje riči bolje stranske, srdčenima Horvatom horvatskim jezikom razlaže", tako i na početku pjesme o Laudonu stoji zapisano: "Slažuć tamburu Slavonac nikoje turske i bolje stranske iliričke riči srdčenima Horvatom razlaže". — Iz oba zapisa dakle izbija, da ih je štokavac pjesnik n a m i j e n i o upravo hrvatskim kajkavcima.

Ova je Ivanošićeva pjesma dostojna one prve. Pjesnik se nije zadovoljavao suhim nabranjem ratničkih doživljaja poput Zaničića i anonimnog slavitelja junačkih Salkovićevih mejdana, nego je umio da digne prostu historiju do estetske ljepote. Prva mu je trećina pjesme uopće čisti odjek procijedenog narodnog duha, kako umiju da izvijaju samo najbolji pjesnici-poznavaci tradicionalnih krasota. I tu je Ivanošić odabrao pticu — ovaj put samoga orla — da nas uvede u stvar leteći od zapaljenog Berbira do bostana Fatimedjevojke u "Bajnoj Luci". On proklinje banjalučke vile, što su tvrdi san zaspale, pa ne zna ju, što je Laudon u Berbiru počinio:

Zlo vam jutro, banjalučke vile,
Zar ste s makom sinoć pitu jile,
Da vas zora spavajuće vara
I pospane rani pitlić kara?
Ustanite, mak vam ne rodio...

A kad ga je Fatima divojka "kroz san tanki pravo razumila, na biele se noge osovala, brže bolje prozor otvorila" i stala ga pozivati na blizu granu. Uočivši krvava njegova krila, uze mu obećavati, da će mu rane suzama natapati i melemom oblagati, zlatnom žicom krila "nabrajati" i ne štedeći biser-zrnja, nanizati njegova pera.

Ali, to ne bio orô ptica siva, već sam glavom Salibeg Āino, gospodar od grada Berbira, koji je jedva živ utekao, da javi paši Saranliji tešku nevolju, koja je stigla njegov kraj.

⁹ "Brez hasne i dobićka domom ne bi se bil prazen povrnul"

I sada se u nekoliko stranica opisuje sâm čin lijepim i prirodnim načinom, kako je to Iva-
nošić već umio.

Međutim su bojevi oko grada Drežnika i oko turske Gradiške bile samo epizode u velikoj
epopeji, što su je zasnovale Rusija i Austrija udarajući (od g. 1787. —1792.) ujedinjenim
silama protiv stambuskog lava. Rat je ovaj bio nejednak, te je Austrija u prvi kraj bila
nesretna, ali Laudon domala osvoji Biograd, a mirom u Sistovu (1791.) dobi Austrija ipak
samo staru Oršavu i neka sela na lijevoj obali gornje Une, kao Cetin, Drežnik i Srb.

Ovaj je rat ostavio u našoj literarnoj historiji najviše uspomena od svih ratova XVIII. sto-
ljeća. Već sam sastanak Katarine ruske s Josipom austrijskim na Krimu (1787.) opjevao je
Joso K r m p o t i ć u svom poznatom spjevu. Podrobni tečaj cijele vojne opisan je u
dvije omašne knjige. Prva je napisana u štokavskom narječju i štampana god. 1792. u
Osijeku pod natpisom: "Ispisanje rata turskoga pod Josipom II., početog god. 1787.; po
jednom regementskom patru skupljeno i u stihoveh složeno." Druga je kajkavska, a spje-
vao ju je također redovnik; i to poznati Grgur M a l e v a c kapucin. Ovo Malevčevo
djelo mogli bismo shvatiti kao neke prigodne novine u stihovima, jer je izdavano kroz tri
godine (od 1788. —1790.) pod imenom "Nestrančno vezdašnjega tabora izpisavanje".
Osim toga pisac veli na prvoj strani prve knjige, da je uzimao podatke iz službenih beč-
kih novina, koje su pod natpisom "Hofbericht" pouzdano izvještavale o događajima s
ratnoga polja. Prema tome može da se ocijeni književna vrijednost Malevčeva djela. Ona
nije visoka; stihovana je to proza. Samo u početku pjesme diže se pisac do neke alegorič-
nosti govoreći o orlovima austrijskih i ruskih državnih grbova i o turskom mjesecu, ko-
jemu će orlovi zastrti svjetlost. U sličnoj alegoričnosti uzdržao je poznati književnik srp-
ski Jovan Rajić cijelu svoju pjesan "Boj zmaja s orlovi", koja se zabavlja s istim ratničkim
sujetom.¹⁰ Ipak su Malevčeve "novine" morale biti u ono burno doba u kajkavskim kraje-
vima mnogo čitane. Sudeći po dialogizovanoj formi izmed putnika i duha pokojnog ge-
nerala Laudona, koji je preminuo odmah iza ovoga rata, kao i po "Napiscima" nad gro-
bovima palih junaka, rekao bih, da je pisac htio imitirati u ovom odlomku Vitezovićevo
"Odilenje".¹¹

Za štokavsko djelo "Ispisanje rata turskoga" ne zna se, tko mu je zapravo pisac. Prof.
Forko u svojim "Crticama" misli, da bi mogao biti franjevac Tadija Bošnjaković, koji je i
sâm bio vojni kapelan. Ali sudeći po čistoj slavonskoj maniri pjevanja, ne bih rekao, da je
djelo napisao Bošnjaković, koji je bio Malobraćanin, nego je priličnije istini, da ga je napi-
sao Blaž Bošnjak Gradišćanin, to više, što je ovaj kao vojni kapelan sudjelovao u ratu, te i
sâm spominjao "patra Bošnjaka" kao nekog drugog Ivana Kapistrana.

Smrću Laudonovom zabavljen je govor franjevca Josipa Stojanovića, koji se ističe uzor-
nom govorničkom prozom.

I u "Novom i starom svetodaniku iliti kalendaru iliričkom" za god. 1792. nalazim oveliku
pjesmu pod natpisom "Izpisanje vojske među našim i turskim dvorom, koja začu god.
1788." Poradi ograničenog prostora nije izdavač mogao više štampati, nego je obećao, da
će do godine donijeti "Pridobitje grada Šabca". Kretao se dakle oko istih događaja, o ko-
jima su pjevali Grgur Kapucin i pater Bošnjak. Tko je bio pjesnik i izdavač ovoga kalen-
dara, za danas još pouzdano ne znamo. Natpisna strana kaže, da ga je "izdao na korist i
zabavu Slavinacah jedan domorodac iz Požege rodom", a kako je isti kalendar poslije

¹⁰ sujet (franc., izg. siže) – siže, sažetak, osnovna tema (op. ur.)

¹¹ Kad je ovaj članak bio već složen, štampao je dr. Musić u posljednjoj svesci "Nastavnog Vjesni-
ka" dosad nepoznatu V i t e z o v i ć e v u "Sejncicu" aliti djačku od sejnskoga na moru junaš-
tva učinjenoga v misecu sičnju leta tekućega 1704.

nekoliko godina izlazio pod imenom Antuna Nagja P o ž e ž a n i n a , nije nemoguće, da je već i ovo izdanje od 1792. — premda vrlo mlad — udesio isti Nagj, kasniji profesor povijesti u zagrebačkoj akademiji i cenzor hrvatskih knjiga. Ovu nam misao potkrepljuje "Pisma od sakupljene i podignute vojne p r o t i F r a n c u z o m 1797. kr. horvatskoga i slavonskoga plemena vojske ili insurekcije", koju je napisao isti Nagj pet godina iza kalendara. Dakle je i ovaj odlomak naše ratničke prošlost ostavio za sobom nekih čednih uspomena u književnosti. Isti Nagj prevodio je u prozi djela o Napoleonu, kao što je uopće više knjižica i govora hrvatskih zabavljeno velikom ličnošću Napoleonovom, ali budući da su ta djela izlazila većim dijelom u XIX. stoljeću, to prelaze doseg ovoga članka.

Upravo na izmaku osamnaestoga stoljeća štampan je (1799.) govor petrinjskog "plebanuša" Josipa Gorščaka, izgovoren "zarad srećnog Mantue zadobljenja". Hrvatski su naime krajišnici junački sudjelovali i u drugom koalicionom ratu (1799.—1802.), što ga je Evropa bila podigla proti korzikanskom lavu. Francuzi srušiše napuljsko kraljevstvo i pretvoriše ga u parthenopejsku republiku.¹² Nadvojvoda Karlo potuče Massenu kod Züricha, a Rusi se najedanput pojaviše sa slavnim Suvorovim na čelu u sjevernoj Italiji i sjediniše s Austrijancima pod vodstvom Melasovim. Dne 15. kolovoza potukoše Suvorov i Melas francuskog generala Jouberta i talijanski posjed prijeđe — u ruke austrijske. Dne 25. kolovoza uđoše naši junaci u Mantovu. I taj svečani ulaz ovjekovječi Gorščak svojim karakterističnim govorom. Djelcem provijava imperijalistički duh, koji nije mogao da obuhvati pravi zamašaj francuskih revolucionarnih ideja. Pokretačima je naime francuskog prevrata pošlo za rukom, da nađu "vnoge bedake, jošće i onake koji su se za spametne i mudre držali, kada su velikoga Bolvana visoko drvo slobode po vulicah, selih i varaših podigali, cirkve i oltare, kloštre i špitale rušili, božanske i človečanske zapovedi zatirali, vu gizdosti proti veri, proti Bogu, dobromu redu i držanju lagali. O bedastoća! Onakvem verovati, od onakvih nadiati se kakvoga dobra, koji se ne bi radi bojati boga! Kakvu budu oni zvršavali pravicu, koji se podstupe bogu činiti krivicu? I proti ovim ljudma digli su se carevi i kraljevi, te su ih najpotli srećno izterali iz najjakšega grada Mantue. I ovo je zrok, da mi danas — završuje oduševljeni govornik — ovde kakti vuz citare i harfe Te Deum pred ovem oltarom veselo obdržavamo, da hvala Bogu oni puntari predobljeni, polovljeni, a krščanski purgari oslobođeni i braća naša po milošći božji z dikum odeveni jesu...

¹² Partenopej je antičko ime današnjeg Napulja, po jednoj od sirena; Partenopejska republika je kratkotrajna vladavina napuljskih revolucionara od 1799. godine, kada su uz pokroviteljstvo Napoleona protjerali španjolske kraljeve Burbone; nakon nekoliko godina republika je ugušena uz krvavi pokolj revolucionara. (op. ur.)

Iz starog Vukovara

SOKOLSKE USPOMENE IZ GODINE 1889.

Ne mislim govoriti o "starom" Vukovaru u poređenju s "novim", koji se stere u dugoj umiljatoj crti na lijevoj obali Vuke. Odavno su se stari i novi stopili pod jedinstvenim imenom nekadašnjeg neznatnog "trgovišta" (za koje smo u normalci učili, da ima čuveni "škver za gradnju riječnih brodova", a kojeg brodogradilišta nikad mi — rođeni Vukovarci! — nismo mogli pronaći ni na Vuki, ni na Dunavu) a današnjeg kraljevskog i slobodnog grada Vukovara. Nego želim govoriti o starom Vukovaru, kao što se govori o starom Rimu — na lijevoj i desnoj obali Tibera (eto, i u tome smo nalik na Rim!), o staroj Kartagi, staroj Ateni i drugim dičnim prestolnicama velikih kulturnih centara... Naš Vukovar bio je i ostao prestolnicom Srijema sa sjedištem županije, dok je nekada bio i sjedište kr. sudbenog stola, u kojemu smo s velikim ogorčenjem vješali čuvene razbojнике Kuzmu Nikolića et consortes, koji su naše vrijedne očeve, obrtnike vukovarske, napadali, kad su se vraćali s vašara u Kukujevcima s punim džepovima novaca, da mogu sinove školovati u Zagrebu, Beču i Parizu. Taj su nam sudbeni stol oteli podmukli krvnici Khuenovi i prenijeli ga u Mitrovicu, valjda samo zato, što je Sirmium već za rimskog vremena bio nešto poznatiji od našeg Vukovara. Oteli su nam ga u isto doba, ili nešto kasnije, kad se u Vukovaru — osnivao Hrvatski Sokol. Namjesto hladnih i "anacionalnih" institucija dolazile su društvene i nacionalne, gdje su u bratskoj ljubavi stvarale od Vukovara ono, što je naš rodni grad danas u narodnom, kulturnom i privrednom životu.

Iz tih najstarijih vremena "Hrvatskoga Sokola" ostala mi je do danas jedna draga uspomena, koja je doduše već prilično izbljedita i izgubila svoje nekadašnje jasne crte, pa je radi toga sa zida moje radne sobe uskočila u petu, posljednju — ali mi je ipak osobito mila, pa ju ondje držim kao pendant drugoj svojoj đачkoj uspomeni: fotografiji hrvatskog akademijskog bečkog društva "Zvonimira", na kojoj sam paradirao — kao tamburaš. Dakle: sokolaš i tamburaš. Divno ujedinjenje srijemskih, naročito vukovarskih lokalnih vrlina!

Gle: fotografija vukovarskog "Sokola" iz godine 1889.

Stojimo ti nas desetorica — ni više ni manje, već baš desetorica — uniformiranih Sokolaša pred vratima Najparove bašće, nad kojima drže dva naslikana kolege sokolski emblem s potpisom: "Živili naši mili gosti! Živili prijatelji!" Očevidno se toga dana davala javna vježba, svakako jedna od prvih, koje je mladi vukovarski "Sokol" priređivao. Preda mnom stoji barjaktar a njemu s lijeve strane Mukica Peheim (blažene uspomena) u korektnom salonskom odijelu i u cilindru! Bez sumnje: društveni tajnik ili neki viši funkcionar. Od ostalih još jasno prepoznajem dva mlada apotekara: Virgila Krajčovića i Srećka Streima, današnjeg zemunskog ljekarnika. Bojni centrum činimo nas tri sveučilištarca:

Iva Paleček, Stjepan Sedely (vulgo: Pišta Šedl) i ja — koji zapravo nismo redovni članovi "Sokola", ali smo zato zagrijani Vukovarci ili bar aklimatizirani prišelci (kao Iva Paleček). Mi smo neka sokolska rezerva ili ako hoćete: pomoćna trupa, koja je samo o velikim ferijama trebala da "uveća" broj aktivnih Sokolaša... Napokon: deseterica uniformiranih Sokolaša ipak više reprezentiraju nego sedmorica! Kad nagrnu "mili gosti" na posvećeno tlo Najparove bašće, neka vide, da taj "Sokol" nije nikakav mačji kašalj, nego da je to sila i moć, koju čini legija od deseterice otvrdnutih gimnastičara.

Samo ne znam, da li su one sokolske uniforme, koje smo toga svečanoga dana nosili mi sveučilištarci, doista bile naše osobne ili su nam ih isposudili redoviti Sokolaši — ad majorem gloriam Societatis.¹³ Bilo kako mu drago, Pišta, Iva i ja bili smo sokolski pomoćnici u prvim godinama vukovarskog "Sokola" i čini mi se, da smo sasvim dostojno izvršili tu časnu ulogu. Ja, kako vidite, jedva se izvukoh iz tih "pomoćničkih" uloga, koje su mi valjda još u kolijevci prorečene.

Kakovu sam funkciju ja na toj vježbi obavljao, boga mi, više se ne sjećam. Ali mi se Pišta (koji je danas vijećnik banskoga stola¹⁴) neki dan na Zrinjercu hvalio, kako je njemu toga historijskoga dana bila dodijeljena zadaća, da stoji pred kožnim konjem, preko kojega su izvježbani Sokolaši preskakivali — i da hvata vježbače, ako bi se koji u svojoj žustrini zatrčao, da — ne daj, Bože, — ulomi vrat. I veli, da je doista jednoga spasio od sigurne pogibije. Ako se dakle budu prigodom sadašnje jubilarne proslave dijelili kakvi lokalni sokolski ordeni, molim, da ne biste zaboravili na nas!

Ali — dosta šale!

"Hrvatski Sokol" u Vukovaru osnovan je u istom deceniju, kad i pjevačko društvo "Dunav" i "Srijemski Hrvat" popa Kuke Mihaljevića, a sve je ovo pokretano sa ciljem okupljanja i podsticanja društvene i narodne svijesti, koja je do tog vremena tavorila uspavana u stoljetnoj letargiji. Prije četrdeset, ili recimo bolje: prije pedeset godina, bila je naša narodna svijest u Vukovaru i cijelom Srijemu razbuđena otprilike onako, kao danas među bačkim Bunjevcima i Šokcima. I zvali su nas "Šokcima", kao što smo mi svoje pravoslavne sumještane nazivali "Racima". S bačkim Hrvatima: Bunjevcima i Šokcima, mi i jesmo isto. Ikavsko narječje, običaji, pjesme, značaj, oblik glave — sve isto. Mnogim mlađim Vukovarcima činit će se možda ovo malo neobično, ali se ja još dobro sjećam, kad su Donja Mala i Novi Sokak govorili još samo ikavski. Moja je blagopokojna mati i umrla kao ikavka, a otac se priučio ekavštini u saobraćaju sa srpskim komšijama u nekadašnjem "Klozerskom", sada Zrinskom sokaku.

Franjevci, koji su stotinama godina vodili pastvu vukovarskih i iločkih katolika, nisu se brinuli, a nisu se ni mogli brinuti za nacionalno buđenje povjerenih im vjernika, jer nacionalnosti u narodnom značenju ove riječi nije ni bilo. Talas nacionalnosti počeo je dolaziti do nas u sedmom deceniju iz Zagreba preko Osijeka i Strossmayerova Đakova. Kanonici đakovačkog Kaptola i profesori u tamošnjem sjemeništu nisu ni mogli biti ništa drugo nego Hrvati, pa su u tom duhu i odgajali svoje pitomce, koji su kasnije zdravo sjeme raznosili širom prostrane biskupije. Preko Osijeka dolazio je talas posredstvom vukovarskih gimnazijalaca, koji su ondje svršavali srednju školu. Ja se nekih još vrlo dobro sjećam: Ivana Balića i Rilla iz Donje Male, Paje Mihaljevića (sinovca popa Kúke), moga starijega brata Tonče i nekih drugih. Oni su, tamo oko god. 1875. donijeli hrvatsku zastavu iz Osijeka. I jednoga dana osvanula je na općinskoj kući u pijaci — crvena, bijela i plava.

¹³ Latinski: na veću slavu Društva.

¹⁴ Prizivni, drugostupanjski sud Kraljevine Hrvatske i Slavonije.

Još se dobro sjećam, kako sam ja, kao učenik 4. razreda osnovne škole — u platnenom vatrogasnom odijelu, sa žutim dugmetima na okovratniku — na majalisu kod Najpara deklamovao Harambašićevu domoljubnu pjesmu: "Do tri boje ljubim žarko, jače nego život svoj" — i kako sam iz desnog džepa izvlačio u dugim papirićima jednu boju za drugom (tako me je valjda naučio režiser radi jačeg efekta):

Crvena je prva boja,
Domoljublja to je plam;
Žarko ljubim ovu boju,
Al dom jače ljubiti znam.

Tko? Ja — učenik 4. razreda osnovne škole!

Osijek je naročito bio za nas rasadnik nove energije. Direktor velike gimnazije bio je u ono doba Mato Gršković, Bodne s otoka Krka, a njegov ađutant: Ivan Rabar, profesor historije i sin Istre. Oni su bili iz onih posvećenih područja Zrinskih i Frankopana. Oni su usisali majčinim mlijekom, pa su nas naučili.

I svaki put, kad smo dolazili o velikim praznicima kući, smjesta smo odlazili u "Dunav", koji je bio preteča krstitelj "Sokola" — da se prijavimo na posao. Tako su nastajale one čuvene diletantske predstave osamdesetih godina i udešavali se koncerti, koji su se redovno davali u drvenjari "kod Lava". To je bio onaj slavni "sitni rad", koji se sastojao u nastojanju, da se sve, što hrvatskim narodnim duhom diše, okupi najprije oko "Dunava", a kasnije i oko "Sokola".

I okupilo se. Vukovar je bedem koji je najranije podignut u ovim istočnim krajevima, pa kad iz Zagreba jekne truba, da se počnu slaviti veliki proljetni jubileji — evo ti našeg Vukovara, koji se iz ovih krajeva prvi javlja kakovom 40 ili 50-godišnjicom.

Čast mu i slava! A čast i slava i svim onim zaboravljenim trudbenicima, koji su udarali prve temelje narodnim institucijama u našem Vukovaru, a koji su već davno promijenili svijetom!

Rječnik

autopsija (grč.) – gledanje, promatranje vlastitim očima

bula (tur.) – muslimanska žena

čalma (tur.) – platneni ovoj oko fesa kod muslimana, turban, saruk

handžar (tur.) – orijentalni dvosjekli bodež

jaspra (grč.) – sitni srebrni novac; novac uopće

kaduna (tur.) – gospođa, žena
kip – tijelo

majalis (lat.) – svečanost u prirodi, izlet (osobito u mjesecu maju)

nuz – uz

pala (tur.) – dugačka sablja

pendant (franc.) – pandan, par, nešto jednako, slično

puntar (prema njem. Bund) – buntovnik, pobunjenik

sujet (franc., izg. siže) – siže, sažetak, osnovna tema

svjetski – svjetovni

Syrmium – današnja Sremska Mitrovica, u rimsko doba veliki i važan grad

šerbe (tur.) – šerbet, vrsta slatkog pića od meda

špital (njem.) – bolnica

Te Deum (laudamus) (lat.) – Tebe Boga (hvalimo), katolička himna